

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1991

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥΜΠΙΑ

ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΙ Η ΑΚΤΙΝΟΒΟΛΙΑ ΤΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΘΕΟΧΑΡΗ

Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ ὑπογραμμίζεται ἀκόμη καὶ τὴν παραμονὴν τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὰ λόγια ἐνὸς πνεύματος βαθέως καλλιεργημένου ὅπως ἦτο ὁ Αἰνείας *Silvius Piccolomini*, ὁ μέλλον Πάπας Πίος ὁ Β', ὁ ὁποῖος εἶπε: «Κανένας Λατῖνος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ φαίνεται ἀρκετὰ μορφωμένος, ἂν δὲν εἶχε σπουδάσει κατὰ κάποιο διάστημα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν».

Ἀπὸ τὰ ἐλεγε ὁ *Silvius Piccolomini* γιὰ τοὺς Λατίνους ἴσχυαν, διὰ λόγους ἀκόμη ἰσχυρότερους, γιὰ ἄλλους τοὺς ἄλλους λαοὺς μὲ τοὺς ὁποῖους τὸ Βυζάντιον ἐρχόταν σὲ ἐπαφή, λαοὺς τόσο πολιτισμένους, ὅσο καὶ βάρβαρους.

Καθ' ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου οἱ Ἀνατολικοὶ λαοί, δηλαδὴ οἱ Ἀρμένιοι, οἱ οἱ Γεωργιανοί, οἱ Σλαῦοι κ.ἄ., ἤρχοντο εἰς τὸ Βυζάντιον γιὰ νὰ μορφωθοῦν. Οἱ γιοὶ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ὑποτελῶν κρατιδίων τῆς Αὐτοκρατορίας ἐστέλλοντο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ νὰ μνηθοῦν στὶς ἀρχὲς τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτούς, ὅπως ὁ Θεοδώριχος καὶ ὁ Βούλγαρος πρίγκιψ *Συμεών*, υἱὸς τοῦ Βόριδος, ἀπελάμβανον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν αὐτὴν Χριστιανικὴν καὶ Ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν, ὅπως καὶ τὰ παιδιὰ τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐξ ἄλλου, ὅπως παρατηρεῖ ἕνας ἱστορικός, τὸ Βυζάντιον εἶχε ὡς χειροτέρους τοὺς ἐχθρούς, αὐτοὺς τοὺς πρίγκιπες οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀντλήσει ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τοῦ καὶ ἐγνώριζον ἀπὸ κοντὰ τίς αἰτίες τοῦ μεγαλείου τοῦ καὶ τίς ἀδυναμίες τοῦ.

Οἱ δόγμα τῆς Βενετίας ἔστειλαν κανονικὰ ἕνα ἀπὸ τοὺς υἱοὺς τοὺς νὰ κάμει τὴν

ἐκπαιδευσίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ λόγος αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν αἰτίαν πού ἡ Βενετία διετήρησε στενὴν ἐπαφὴν μὲ τὰ ἔθιμα τοῦ Βυζαντίου. Πρίγκιπες καὶ λαοὶ βαρβαρικοί, εὐθὺς ὡς ἐβαπτίζοντο, ἐθεωροῦντο ὡς φίλοι τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἔνα ἀπὸ τὰ μέσα προπαγάνδας τοῦ Βυζαντίου συνίστατο εἰς τὸ νὰ προσελκυσθοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, νὰ τοὺς ἐπιδαφιλευθοῦν τιμὲς καὶ νὰ εἰσέλθουν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ.

Εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ρώμην, ἡ πολιτιστικὴ κατάρτισις ἦτο ὑψίστης σημασίας. Οἱ συγκυρίες τῆς πολιτικῆς ἔφερον στὴν ἐξουσία αὐτοκράτορες ἀπαιδεύτους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη ἐγένοντο προστάται τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ κατηγορία τοῦ ἀγράμματον στὸ στόμα ἐνὸς βυζαντινοῦ ἦταν βαριά: Ὁ ἀγράμματος ὄχι μόνον ἦτο ἀξιοκατάκριτος ὡς ἀνεκπαιδευτος, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο καὶ ἀνίκανος νὰ δράσῃ ὀρθῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς. Ἡ θεωρητικὴ γνῶσις ἦτο ἡ ὁδηγὸς διὰ μίαν ζωὴν πρακτικὴν καὶ ἀξιοπρεπεῖ. Ἡ πείρα ἐλαμβάνετο ἐπίσης ὑπόψιν, ἀλλὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι προήρχετο κυρίως ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴν περιέργειαν.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις δὲν ἐκπλήσεται κανεὶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Βυζάντιον ἦτο τὸ μόνον εὐρωπαϊκὸν κράτος τὸ ὁποῖον ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ ἀδιάσπαστον παιδαγωγικὴν παράδοσιν ἐπὶ μίαν χιλιετίαν.

Ἀπὸ τὸν 4ον μέχρι τὸν 15ον αἰῶνα διετηρήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ Πανεπιστήμιον τὸ ὁποῖον ἦτο προσκεκολλημένον εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν καὶ Ρωμαϊκὴν Παράδοσιν. Τὸ Πανεπιστήμιον αὐτὸ ἦτο αὐτοκρατορικὸν ἴδρυμα, τοῦ ὁποῖου σκοπὸς ἦτο νὰ δημιουργήσῃ κατάλληλα πρόσωπα, ἄξια νὰ κυβερνήσουν τὸ κράτος καὶ πιστὰ εἰς αὐτό. Τὸ ἀρχικὸ ἴδρυμα ἦτο τὸ Πανεπιστήμιον τὸ ἰδρυθὲν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον τὸ ἔτος 330 μ.Χ., τοῦ ὁποῖου οἱ καθηγηταὶ ἦσαν, ἄλλοι μὲν εἰδωλολάτραι, ὅπως ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ Θεμίστιος, καὶ ἄλλοι χριστιανοί.

Ὁ Θεοδοσίος ὁ Β', καὶ ἰδιαιτέρως ἡ γυναίκα του, ἡ σοφὴ Εὐδοκία, ἀναδιοργάνωσαν καὶ ἐπεξέτειναν τὸ ἴδρυμα τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ διάταγμα τῆς 26ης Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 425 ἐδημιούργησε μίαν σχολὴν ἣ ὁποία συμπεριελάμβανε 31 ἔδρες, 16 Ἑλληνικὲς καὶ 15 Λατινικὲς. Ἡ σχολὴ αὐτὴ εἶχε τὸ μονοπώλιον τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως: Μεταξὺ τῶν καθηγητῶν τῆς ὑπῆρχαν πολλοὶ εἰδωλολάτραι καὶ ἡ διδασκαλία ἐγένετο εἰς δύο γλώσσας, εἰς τὰ Ἑλληνικὰ καὶ εἰς τὰ Λατινικὰ, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος.

Μὲ τὸν Ἰουστινιανὸν τελειώνει ἡ ἀμεροληψία προτιμήσεων ἣ ὁποία ἐφηροῦζετο μέχρι τότε ἀπὸ τὸ κράτος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευσε τὴν διδασκαλίαν τῶν αἵρετικῶν, τῶν Σαμαρειτῶν καὶ τῶν εἰδωλολατρῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 529 διέταξε τὸ κλείσιμον τῆς νεοπλατωνικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἣ ὁποία εὐρίσκετο εἰς κατάπτωσιν μετὰ τὸν

θάνατον τοῦ Πρόκλου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Κωνσταντινούπολις εὐρέθη νὰ εἶναι τὸ μεγαλύτερον πανεπιστημιακὸν κέντρον τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅταν ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐστία τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολιτισμοῦ ἐξηφανίσθη.

Ἡ περίοδος τῶν εἰκονοκλαστῶν μὲ τις στρατιωτικῆς τῆς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς διωγμούς τῆς δὲν ἠδύνατο νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μορφώσεως. Ἐνας αὐτοκράτωρ ὅμως, ὁ Μιχαὴλ ὁ Τραυλός, ἐγνώριζε μόλις νὰ γράφῃ τὸ ὄνομά του, ἀλλὰ ἔδωσε στὸν υἱὸν του τὸν Θεόφιλον μόρφωσιν ἐκλεκτικὴν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Θεόφιλος ἦτο ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐπανέφερε στὴν παλαιάν του δόξαν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως: τὸ ἐγκατέστησε εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Μαγνάρβας καὶ ἔθεσε ἐπικεφαλῆς του παλαιὸν εἰκονοκλάστην, τὸν Λέοντα τὸν Μαθηματικόν. Ἡ περίοδος αὐτὴ ὑπῆρξε τὸ προμήνυμα σημαντικῆς ἀναπτύξεως τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ ὁποῖον ἐισχύθηκε κυρίως ἀπὸ τὸν Βάρδαν καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Λέοντα τὸν ΣΤ' τὸν Σοφὸν καὶ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλίαν καὶ διὰ τῆς προσωπικῆς του συμβολῆς ἐπέλεγε τοὺς καθηγητὰς του ἀπὸ τοὺς πλεόν κατάλληλους, μὲ εἰδικὰ προσόντα διδασκαλίας, καὶ συνεκέντρωνε γύρω ἀπὸ αὐτὸν τοὺς καθηγητὰς καὶ σπουδαστὰς, διὰ τοὺς ὁποίους ἐνδιεφέρετο προσωπικῶς καὶ τοὺς ἐδέχετο εἰς τὸ Παλάτι καὶ συνέτρωγαν. Ἐξέλεγε δὲ μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν αὐτῶν τοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον αὐτὸ ἀντιπροσωπεύοντο ὅλες οἱ σχολῆς καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ρητορικὴ, οἱ πρακτικῆς ἐπιστῆμες, τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἰατρικὴ.

Τὸ ἴδρυμα τοῦ Θεοφίλου ἐλειτούργησε κατὰ τὴν διάρκειαν ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος. Ἐν συνεχείᾳ, τὸν Ἰον αἰῶνα, τὸ Πανεπιστήμιον ἀναδιοργανώθη ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον τὸ Μονομάχον. Ἀπὸ τὸ παρελθόν του καὶ τὸν χαρακτῆρα του ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἐγνώριζε τὴν ἐπιστήμην μόνον ἀκροθιγῶς «ἄκρω μόνω δακτύλῳ». Τοιοῦτοτρόπως ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτο καθόλου ὁ κατάλληλος δι' αὐτὴν τὴν ἀποστολήν. Ἐν τούτοις ὅμως εἶδε τὸ θέμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Πανεπιστημίου ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν διοικητικὴν σκοπιάν. Ἦθελε τὸ κράτος του νὰ διοικῆται ἀπὸ μορφωμένους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἀμφέβαλλε. Στὴν σκέψιν του, ἡ ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις ἀποτελοῦσε τὸ θερμοκήπιον τῆς δημοουργίας διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ κρατικῶν λειτουργῶν. Ἦτο ἐπομένως ἐπείγον καὶ ἀναγκαῖον νὰ ἀναδιοργανώσῃ πρὶν ἀπὸ ὅλα τίς νομικῆς ἐπιστῆμες. Τὸ ἔτος 1045 ἐδημιούργησε τὴν Νομικὴν Σχολήν, πὸν ἀπετέλεσε καὶ τὴν πρώτην Νομικὴν Σχολήν τοῦ κόσμου. Ἡ σχολὴ αὐτὴ διηρθύνετο ἀπὸ ἕνα Νομοφύλακα, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀξιωματοῦχος ἀμετάθετος, τοποθετούμενος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην βαθμίδα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἱεραρχίας. Ἐγκατέστησε τὴν Σχολήν εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τῶν Μαγγάνων. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ζευφίλινος ὑπῆρξε ὁ πρῶτος τιτουλῶχος τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ. Ἡ σημασίᾳ τῆς δημοουργίας

τῆς Σχολῆς αὐτῆς ὑπῆρξε πρωταρχική: ἦτο αὐτὴ ἡ ὁποία ὄφειλε νὰ ἐγγυηθῇ τὴν διατήρησιν τοῦ Ρωμανοβυζαντινοῦ Δικαίου, γιὰ νὰ τὸ μεταδώσῃ ἀργότερα εἰς τὴν Δύσιν.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὁ αὐτοκράτωρ ἐδημιούργησε καὶ τὴν Σχολὴν τῆς Φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας τὴν διεύθυνσιν ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν διάσημον Ψελλόν, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, τὸν τίτλον τοῦ Ἑπάτου τῶν Φιλοσόφων. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἐσήμαινε ὅτι ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τάξεως τάγματος πὸν συμπεριελάμβανε τοὺς πιὸ διακεκριμένους σοφοὺς τοῦ Βυζαντίου, τοὺς φιλοσόφους τῆς Συγκλήτου. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔκαμε ἄλλωστε τὸν Ψελλὸν νὰ γράψῃ στὸν Πατριάρχην: «Ἐγὼ ἐπίσης κατέχω ἕναν ὑψηλὸν θρόνον, ὅχι μικρότερον ἀπὸ τὸν ἰδικόν σου». Ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ψελλοῦ συνίστατο εἰς τὸν συγκερασμὸν τῆς ἠθικῆς τῶν εἰδωλολατρῶν μὲ τῶν Χριστιανῶν γιὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Οὐμανισμοῦ.

Ἡ ἐποχὴ πὸν ἀκολουθεῖ, ἡ ὁποία κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Κομνηνῶν, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ βασιλεία τοῦ Μανουὴλ τοῦ Α', χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἔντονον ἐπίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ὑποψιαζόμενος τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν, συνιστᾷ εἰς τοὺς σπουδαστὰς νὰ προτιμοῦν τίς γνώσεις τῶν ἱερῶν βιβλίων ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Οἱ καθηγηταὶ ἐπαινοῦν τὴν δυναστείαν διότι κατώρθωσε νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν ὅ,τι ἦτο σαπρὸν, δηλαδή τὸν νεοπλατωνισμὸν, καὶ νὰ εἰσαγάγουν τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις ἐπανακτᾷ ὅλην τὴν ἰσχὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Β'. Τὸ ἐπίσημον ὄνομα τὸ ὁποῖον δίδεται τῶρα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον εἶναι τὸ «Μ ο υ σ ε ἰ ο ν», τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει τὴν παράδοσιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ Πανεπιστήμιον τῶρα τίθεται ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τοῦ Θεόδωρου Μετοχίτη. Τὸ καθηγητικὸν ἐπάγγελμα θεωρεῖται πλέον ὡς λειτουργικόν, τοῦ ὁποίου ὁ τιτλοῦχος δὲν δύναται νὰ ἐπιλεγῇ χωρὶς τὴν ἔγκρισιν τοῦ αὐτοκράτορος. Διὰ πρώτην φορὰ ἡ ἀνωτάτη ἐκπαίδευσις εἰς τὸ Βυζάντιον παύει νὰ παρέχεται δωρεάν. Τὰ ὀνόματα τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη, τοῦ Νικηφόρου Γρηγοροῦ καὶ ἄλλων πολλῶν, συνδέονται μὲ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τοῦ Πανεπιστημίου.

Ἡ τελευταία ἀναδιοργάνωσις τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχειρήθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰῶνος ἀπὸ τὸν Μανουὴλ τὸν Β' τὸν Παλαιολόγον, ὁ ὁποῖος δίδει εἰς τὸ νέον ἴδρυμα τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπίθετον τοῦ Κ α θ ο λ ι κ ο ῦ Μ ο υ σ ε ἰ ο υ. Τὸ Πανεπιστήμιον τῶρα ἐγκαθίσταται εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, πρᾶγμα πὸν καταδεικνύει τὸ ἐνδιαφέρον πὸν ἐδόθη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὰς ἰατρικὰς σπουδὰς. Ἡ κοινωνικὴ ὑπόστασις τῶν καθηγητῶν εἶναι πλέον ἀρκετὰ ὑψηλὴ. Ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἔχει τὸν τίτλον τοῦ Καθολικοῦ Δικαστοῦ τῶν Ρωμαίων, εἶναι μέλος τῆς Συγκλήτου καὶ Γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωροῦς στέλλεται εἰς τὴν Πρεσβείαν τῆς Βενετίας. Με-

ταξὺ τῶν μαθητῶν του συγκαταλέγονται ὁ Βησσαρίων, ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας. Διὰ πρώτην φοράν περιλαμβάνει μαθητὰς ἀπὸ τὴν Δύσιν, οἱ ὅποιοι θὰ ἀποβοῦν ἀργότερον λαμπροὶ οὐμανισταί. Ὁ *François Filelfe*, Γραμματεὺς τοῦ Βενετοῦ Πρέσβευς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ *Guarino* τῆς Βερόνας, ὁ *Σικελὸς Aurispa*. Ὁ Φραγκίσκος Φίλελφος δὲν θὰ ξεχάσῃ ποτὲ τὴν γοητείαν ποὺ τοῦ ἐδημιουργήθη εἰς τὸ Βυζάντιον. Τὸ φιλοσοφικὸν πρόγραμμα δημιουργεῖ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Πλατωνισμοῦ. Ἡ ἀρχαία φιλολογία διδάσκεται στὸ ἐξῆς ἀνεξαρτήτως, διὰ τὴν ὁμορφιὰν τῆς φόρμας της, τὸν πλοῦτον τῆς γλώσσης της καὶ τὸ ὕψος τῶν σκέψεών της. Εὐρίσκόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Μετὰ τὸν Ψελλὸν ἐδημιουργήθη καὶ συντηρήθη βαθεῖα ἑλληνιστικὴ παράδοσις εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μεγάλων Βυζαντινῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων.

Τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ οἱ αὐτοκράτορες ἐδείκνουν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀφεώρα ἀποκλειστικῶς στὸν βυζαντινὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ σὲ πολυάριθμες ἄλλες χῶρες μὲ τις ὁποῖες ἡ αὐτοκρατορία εὐρίσκετο εἰς διπλωματικὰς σχέσεις, ἢ ὅπου ἡ διπλωματία καὶ τὰ ὄπλα παρενέβαιναν γιὰ τὴν δημιουργίαν φίλων. Τὸ Βυζάντιον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν, δὲν ἐγνώρισε καμμίαν περίοδον ἀπολύτου σκοταδισμοῦ ὡς ὁ μεσαίων τῆς Δύσεως. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἐφαρμοζομένη μέθοδος εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Πανεπιστημίου, ἰδιαίτερος μετὰ τὸν Ψελλόν, δὲν διαφέρει παρὰ ἐλάχιστα, ὅπως μᾶς βεβαιώνουν οἱ παιδαγωγοί, ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων ἀπὸ τὸν 16ον αἰῶνα καὶ κατόπιν.

Ὡς χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τοῦ ἐπικαίρου τῆς Βυζαντινῆς διδακτικῆς χιλιετίας μπορεῖ νὰ ἀναφερθοῦν τὰ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν πανεπιστημιακὰ γεγονότα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ γενικῶς εἰς τὴν χώραν μας. Κατὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ οἱ σπουδασταὶ ἀπαιτοῦν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν μόνοι τους τοὺς καθηγητὰς των. Ἐνθυμεῖται κανεὶς ἀμέσως σελίδα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Ἁγ. Ὁρους. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τὴν ἀναφέρω ἐδῶ ὡς παράδειγμα μοντερνισμοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μεσαίωρος. Γράφει ὁ Ἁγ. Ἀθανάσιος: Ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ρωμανὸν τὸν Λεκαπηνὸν ἕνας σπουδαστὴς ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα, ὁ Ἀβράμιος, μόλις τελείωσε τὴν μόρφωσίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἶναι μαθητὴς τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὅποιος εἶναι πρῶτανις τοῦ πανεπιστημίου, καὶ ἔχει τοιαύτην ταχεῖαν πρόοδον εἰς τὰς σπουδὰς του ὥστε ἀποκτᾷ ἐιδικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν συμμαθητῶν του. Οἱ συμμαθηταὶ του τὸν ἐκλέγουν καθηγητὴν καὶ ἐπιτυγχάνουν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τὴν ὑπογραφήν τοῦ σχετικοῦ διατάγματος. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ σπουδασταὶ προσέρχονται κατὰ μάζας εἰς τὰ μαθήματα τοῦ Ἀβραμίου καὶ ὁ Ἀθανάσιος εὐρίσκεται μὲ ὀλίγους μόνον σπουδαστάς. Ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν δάσκαλόν του ὁ Ἀβράμιος θέλει νὰ τοῦ στείλῃ μερικὸς ἀπὸ

τοὺς μαθητὰς του, ἀλλὰ αὐτοὶ ἀροῦνται νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι ἀνίκανος νὰ σταματήσει τὴν ἀπεργίαν. Ὁ Ἀβράμιος μεταφέρει τότε τὴν ἔδραν τῆς διδασκαλίας του εἰς ἀπομεμακρυσμένον κτίριον, ἀλλὰ οἱ σπουδασταὶ τὸν ἀκολουθοῦν. Τότε ὁ Ἀβράμιος, ὁ ὁποῖος διῆγε ἤδη ζωὴν ἀσκητοῦ, ἐγκαταλείπει τὴν διδασκαλίαν καὶ γίνεται μοναχός. Ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ ὄρος Ἄθω καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου ἀποβαίνει ὁ ἰδρυτὴς τῆς Λαύρας.

Ἡ ζωτικότητα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βυζαντίου διετηρήθη μέχρι τὸ τέλος τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ δεδομένου ὅτι τὸ χιλιετὲς αὐτὸ ἴδρυμα, τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον τοῦ κόσμου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ ὑπὸ τὴν τουρκοικὴν κατάκτησιν, οἱ καθηγηταὶ του διεσκοπίσθησαν εἰς τὴν Δύσιν μεταλαμπαδεύοντες τὰ φῶτα των εἰς τὴν Ἀναγεννημένην Δύσιν, καὶ τοιοῦτοτρόπως συνέβαλον εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Εὐρώπης.

* *

L'UNIVERSITE DE CONSTANTINOPLE ET SON RAYONNEMENT

CONFERENCE PAR ACADEMICIEN PERICLÈS S. THEOCARIS

Le rayonnement de la culture byzantine est souligné à la veille même de la chute de l'Empire, par les paroles d'un esprit profondément cultivé, tel qu'Aeneas Sylvius Piccolomini, le futur pape Pie II, disant «qu'aucun Latin ne pouvait sembler assez instruit s'il n'avait étudié un certain temps à Constantinople».

Ce que Sylvius Piccolomini disait pour les Latins, était, à plus forte raison, valable pour les autres peuples, avec qui Byzance venait en contact, peuples aussi bien civilisés que barbares. De tout temps les Orientaux: Arméniens, Géorgiens, Slaves, étaient venus s'instruire à Byzance. Les fils des chefs vassaux de l'Empire étaient envoyés à Constantinople pour être initiés à la civilisation byzantine. Certains d'entre eux, comme Théodoric, comme le prince bulgare Syméon, fils de Boris, recevaient à Constantinople la même éducation chrétienne et hellénique que les enfants des hauts dignitaires byzantins. D'ailleurs, comme le remarque un historien, Byzance n'eut pas des pires ennemis que ces princes qui avaient puisé dans sa culture et avaient connu de près les causes de sa grandeur et de ses faiblesses. Les doges de Venise envoyaient régulièrement un de leurs fils faire son éducation à Constantinople et ce fut ainsi que Venise a gardé un contact étroit avec les usages de Byzance. Quant aux barbares, une fois baptisés, ils étaient considérés comme les amis de l'Empire: un moyen de propagande consistait à les attirer à Constantinople où ils étaient comblés d'honneurs et introduits dans la magnificence de la civilisation byzantine.

A Byzance, comme à Athènes et à Rome, la culture est le bien suprême. Les hasards de la politique ont souvent porté au pouvoir des souverains incultes, mais ils furent, eux aussi, les protecteurs des lettres et des sciences. Le reproche d'être «illettré» dans la bouche d'un Byzantin est très grave: non seulement l'illettré est méprisable au point de vue intellectuel, mais il est incapable d'agir sainement sur le plan de la morale. C'est la connaissance théorique qui doit être le guide d'une vie pratique raisonnable. L'expérience compte aussi, mais elle dérive souvent de la culture.

On n'est point étonné, après ces considérations, que Byzance soit le seul état européen qui ait pu conserver une tradition pédagogique ininterrompue. Du IVe au XVe siècle, il existe à Constantinople une Université qui se rattache à la tradition hellénistique et romaine. C'est une institution impériale dont le but est de former des agents compétents et fidèles au pouvoir. Le point de départ, est l'Université fondée par Constantin en 330 et dont les professeurs étaient en partie des païens, comme Libanius et Thémistius. Théodose II et surtout sa femme, la très savante Eudocie, réorganisa et agrandit les fondations de Constantin. L'édit du 26 Février 425 créa un auditorium qui comprenait 31 chaires, 16 grecques et 15 latines. Cet auditorium a eu le monopole de l'enseignement public: parmi ses professeurs se trouvaient plusieurs païens et l'enseignement était resté bilingue: en grec et en latin, jusqu'à la fin du VIIe siècle.

Avec Justinien s'arrêta l'impartialité montrée jusque là par l'État. Justinien interdit l'enseignement aux hérétiques, aux Samaritains et aux païens. En 529 il ordonna la fermeture de l'École néoplatinicienne d'Athènes, qui déclinait depuis la mort de Proclus. Constantinople se trouva alors le plus grand centre universitaire de l'Empire, quand cet ultime foyer de la culture païenne disparût.

La période iconoclaste avec ses révolutions militaires et ses persécutions ne ne pouvait favoriser le développement de l'instruction. Un empereur comme Michel le Bègue savait à peine écrire son nom. Mais il fit donner à son fils, Théophile, une instruction de choix. Ce fut Théophile qui restaura l'Université à Constantinople: il l'établit dans le Palais de la Magnaure et mit à sa tête un ancien iconoclaste, Léon le Mathématicien. Ce fut le prélude d'un développement remarquable de l'Université, encouragé surtout par Bardas et plus tard par Léon VI le Sage et Constantin Porphyrogénète. Ce dernier empereur développa l'enseignement par son activité personnelle: il recrutait les professeurs les plus qualifiés et rassemblait autour d'eux des étudiants dont il s'occupait lui-même et qu'il admettait dans son palais et à sa table. Il choisissait, parmi eux, les hautes fonctionnaires. Toutes les discipl

ines étaient représentées dans cette Université, et en particulier la rhétorique, les sciences pratiques, le droit et la médecine.

Pendant près d'un siècle et demi fonctionne l'institution de Théophile. Puis, au XIe siècle, l'Université est réorganisée par Constantin Monomaque. Par son passé et son caractère, Constantin Monomaque «goûtait à la science du bout des doigts (ἄκρω μόνω δακτύλῳ). Il ne semblait guère destiné à cette tâche. Mais il se plaçait surtout à un point de vue politique et administratif: il voulait que l'État fût gouverné par des lettrés, par opposition à l'aristocratie militaire qu'il redoutait. Dans sa pensée, le haut enseignement allait devenir une pépinière d'administrateurs et d'hommes d'État. Il était donc urgent de réorganiser avant tout les études juridiques: En 1045 il créa la Faculté de Droit, dirigée par un «nomophylax, qui était un dignitaire inamovible et placé à un rang élevé dans la hiérarchie impériale. Il installa cette Faculté au monastère de Saint-Georges des Manges. Jean Xiphilin fut le premier titulaire de cette charge. L'importance de la création de cette Faculté est capitale: c'est elle qui devait assurer la conservation du Droit romano-byzantin pour le léguer plus tard à l'Occident.

En même temps l'empereur créa la Faculté de Philosophie dont la direction fut confiée à l'illustre Psellos, qui reçut, à cette occasion le titre de Consul des Philosophes (ἄπατος τῶν φιλοσόφων). Cela signifiait qu'il était le chef d'un ordre, qui comprenait les érudits les plus distingués de Byzance: les philosophes du Sénat. Ce qui fera dire à Psellos écrivant au patriarche: «Moi aussi, j'occupe un trône élevé, non moins que le tien». L'importance de l'enseignement de Psellos consistait dans ses efforts pour concilier la morale païenne avec le christianisme et pour former des humanistes.

L'époque qui suit, qui est celle des Comnènes et surtout le règne de Manuel I (premier) sont marqués par une influence notable de l'Église sur l'Université. Alexis Comnène, méfiant contre l'enseignement philosophique recommande aux étudiants de faire passer la connaissance des livres, saints avant la culture hellénique. Les professeurs louent la dynastie d'avoir pu retrancher de l'enseignement «ce qui était pourri», c'est-à-dire le néoplatonisme, et d'avoir imposé le système d'Aristote.

L'enseignement supérieur retrouve toute sa vigueur à Constantinople sous Andronic II. Le nom officiel donné maintenant à l'Université: Le Μουσειον rappelle la tradition d'Alexandrie. Il est placé sous l'autorité du Grand Logothète, Théodore Métochitès. Le professorat est considéré comme une liturgie dont le titu-

laire ne peut s'affranchir sans le consentement impérial. Pour la première fois, l'enseignement supérieur à Byzance, cesse d'être gratuit. Les noms de Maxime Plandonis, Théodore Metochitès, Nicéphore Grégoras et autres sont liés à cette Université.

Une dernière réorganisation de l'Université constantinopolitaine est tentée à la fin du XIVe siècle par Manuel II Paléologue qui donne à la nouvelle institution l'épithète caractéristique de *Katholikon Mouseion* (Musée Universel). Elle est installée dans un hôpital au monastère de Saint-Jean-Baptiste, ce qui montre l'importance qu'avaient prise, à cette époque, les études médicales. La situation sociale des professeurs est assez relevée : Georges Scholarios est juge catholique des Romains, membre de Sénat, secrétaire du Basileus ; Manuel Chrysoloras est envoyé en ambassade à Venise. Parmi ses élèves comptent Bessarion, Michel Apostolis, Nicolas Cabasilas. Il compte aussi, et pour la première fois, des Occidentaux, ceux qui vont devenir des brillants humanistes : François Filelfe, secrétaire du bayle venitien de Constantinople, Guarino de Verone, le Sicilien Aurispa. Filelfe n'oublia jamais le charme qu'il avait éprouvé à Byzance. Le programme philosophique comporte la résurrection du platonisme. La littérature antique est de sormais étudiée pour elle-même, pour la beauté de sa forme, la richesse de sa langue, la hauteur de ses pensées. Nous nous trouvons à l'aurore de la Renaissance. Depuis pas Psellos une tradition hellénisante s'était maintenue en la personne de grands lettrés Byzantins.

L'importance que les empereurs attachaient à la prospérité de l'Université de Constantinople ne visait pas seulement la population de Byzance, mais les nombreux pays avec qui l'Empire se trouvait en rapport et où la diplomatie et les armes intervenaient pour créer des amis. Byzance, contrairement à l'Occident, ne connut aucune période d'inculture absolue. Il est aussi à remarquer que la méthode pratiquée dans l'enseignement de l'Université impériale, du moins après Psellos, ne diffère pas beaucoup, nous assurent les pédagogues, de celle que les Universités européennes emploient dès le XVIe siècle. Je fus moi-même frappé de l'actualité de ce Byzance millénaire quand, au moment des troubles universitaires de l'année dernière à Athènes, les étudiants réclamèrent le droit de choisir eux-même leurs professeurs. Je me suis souvenu alors, d'une page de la vie de saint Athanase, fondateur de l'Athos, que je me permets de vous citer ici comme un exemple du modernisme du moyen âge : « Sous l'empereur Romain Lécapène, un étudiant de Trébizonde, Abraamios, vient achever son instruction à Constantinople. Il est élève d'Athanase — recteur de l'Université — et fait des progrès si rapides qu'il acquiert une autorité sur ses condisciples.

Ceux-ci l'élisent professeur et obtiennent de l'empereur la ratification de leur choix. Le résultat est que les étudiants se portent en masse au cours d'Abraamios et qu'Athanase se trouve réduit à quelques auditeurs. Par égard pour son maître, Abraamios veut lui renvoyer ses disciples, mais ceux-ci refusent de le quitter. L'empereur est incapable de faire cesser la grève. Abraamios transporte alors son enseignement dans un lointain local. Mais les étudiants le suivent. Alors Abraamios, qui menait déjà une vie d'ascète, abandonne l'enseignement et devient moine. Il part au Mont Athos et sous le nom d'Athanase devient le fondateur de Lavra.

La Vitalité de l'Université de Byzance persista jusqu'à la fin. Et si cette fondation millénaire n'a pu survivre à la conquête turque, ses professeurs apportèrent la Renaissance en Europe.